

Хабургаев 1986: Хабургаев Г.А. Старославянский язык. – 2-е изд. - М.: Просвещение, 1986. – 288с.; 1-е изд. - М.: Просвещение, 1974. – 432 с.

Шевелева: Шевелева М.Н. Старославянский язык: Методические указания для студентов филологических факультетов госуниверситетов. – Изд-е 2-е, переработ. и дополн. - М.: Диалог-МГУ, 1997. – 120 с.

Friedelówna, Łapicz: Friedelówna Tereza, Łapicz Czesław. Język staro-cerkiewno-słowiański. – Toruń, 1997. – 215 s.

Marya Skab. The problem of the first written slavonic language (reflections on V.Simovych's textbook "Sketches in Grammar of the Old-Bulgarian (Old Church Slavonic) Language"). *The article deals with the analysis of the title of the first written Slavonic language, used in the world Slavonic studies. The author proves the necessity to substitute the term "the Old Slavonic Language" for the more logical and system term "the Old Church Slavonic Language".*

Key words: Old slavonic language, Old church slavonic language.

Мар'ян Скаб (Чернівці)

ПРОБЛЕМИ ЗВЕРНЕНОЇ МОВИ У ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЯХ В. СІМОВИЧА

У статті розглянуто погляди В.Сімовича на особливості формального вираження кличного відмінка, синтаксичний статус та етикетні особливості використання засобів апеляції в українській мові.

Ключові слова: кличний відмінок, формально-синтаксичний статус засобів апеляції, мовленнєвий етикет, способи апеляції, універсальні номінації адресата мовлення.

Звернена мова за іншою термінологією – функціональна сфера апеляції, відіграючи важливу роль у комунікаційній діяльності мовців, безсумнівно, постійно була і залишається важливим об'єктом лінгвістичних студій, у тлумаченні якого відбивається, як у дзеркалі, специфіка мовознавчого світогляду того чи того автора, теоретичні

тенденції, притаманні граматичній науці на певних етапах її розвитку. Вивченню зверненої мови присвячено й відповідні розділи усіх підручників української мови, ряд спеціальних праць провідних українських лінгвістів, серед яких О. Потебня, П. Житецький, Є. Тимченко, Л. Булаховський, І. Кучеренко, П. Дудик, К. Шульжук, М. Плющ, І. Вихованець та багато інших [див. Скаб 2002 А; Скаб 2003]. Цікавим у цьому сенсі вважаємо й дослідження проблем зверненої мови в лінгвістичних працях Василя Сімовича, чому й присвячено цю розвідку. За нашими спостереженнями, цей аспект лінгвістичної спадщини відомого українського мовознавця ще не був об'єктом спеціального дослідження, його не розглядали і принагідно (певні відомості й міркування з цього приводу містять наші роботи, присвячені граматиці й стилістиці апеляції [Скаб 2002 А; Скаб 2003; Скаб 1995]).

Проблем зверненої мови Василь Сімович спеціально торкається у фундаментальній „Граматиці української мови” та у великій, сказати б, програмній статті В. Сімовича ”Наша товариська мова”, вміщеній у газеті „Назустріч” [Сімович 1934]. У першій праці В. Сімович звертає увагу на граматичні аспекти зверненої мови, у статті ж предметом роздумів стають етикетні та стилістичні аспекти функціональної сфери апеляції.

Здійснюючи опис граматичного ладу української мови, В. Сімович не може обминути увагою й граматичних (морфологічного та синтаксичного) аспектів тлумачення одиниць зверненої мови. Він описує названі явища, з одного боку, у руслі усталених на той час традицій інтерпретації цього фрагмента системи мови, а з іншого, під впливом невмолимих фактів живого мовлення намагається дати їм тлумачення саме з погляду української мови.

Передусім варто звернути увагу на ставлення В. Сімовича до кличного відмінка, чи вокатива. Хоча в українському мовознавстві того часу, незважаючи на вже висловлені О. Потебнею „революційні” думки про морфологічний і синтаксичний статус форм кличного відмінка, все ж панувала традиційна ізоляціоністська концепція вокатива, яка на морфологічному рівні виявлялася у поширенні сумнівів стосовно його відмінковості, Василь Сімович визнає наявність кличного відмінка, однак, при цьому кваліфікує його, як такий, що „з ніякою частиною речення не зв'язується, а стоїть для себе окремо” [Сімович 1919: 475]. Водночас

мовознавець розглядає факти заміни форм номінатива формами вокатива в усній народній творчості, констатує потребу „шукати причини, чому в народній поезії деколи форма кличника заступає називник” та подає своє оригінальне пояснення цього доволі активно обговорюваного тогочасними й пізнішими граматистами явища [Скаб 2001 Б]: “Народний поет, творячи ці форми, мав перед очима тих, що про них писав, і наче до них і звертався зі своїми словами. У звичайній мові тих форм кличника замість називн. відм. не вживається” [Сімович 1919: 476].

Винятково промовисто й категорично Василь Сімович виступив проти проникнення в українські граматики терміна “звертання”: “Йдучи за московськими граmaticами, українські укладчики граmatic уділюють по своїх граmaticах окреме місце так званому обертанню, в якому, зокрема, балакають про кличний відмінок. Коли це роблять московські граmaticи, то це зрозуміло, бо ж московська мова форми кличного відмінка не знає, заступає (з маленькими виїмками) її все називником, і через це на вживання тих форм у ролі кличника треба звернути окрему увагу. В нашій мові є скрізь окрема форма кличного відмінка, і тому ніяких окремих обговорок т. зв. обертання (дослівний переклад: обращения) – не потрібно, бо ж по формі вже пізнати кличник” [Сімович 1919: 476-477].

У статті „Наша товариська мова” Василь Сімович розглядає низку проблем зверненої мови, серед яких найсуттєвішими є функціонування в тогочасній українській мові та тенденції подальшого розвитку так званих „тикання”, „викання”, а також інших способів апеляції.

Передусім учений звертає увагу на так звані “тикання”, “викання” та “вінкання” (способи апеляції за нашою термінологією. – М.С.), які уже понад століття є об’єктом пильної уваги дослідників різних мов [див. Скаб 2001 А: 18-29; Скаб 2002 Б]. Спочатку В. Сімович подає докладний і глибокий екскурс в історію становлення способів апеляції у різних народів: “Поляки форму ввічливості довели до того, що в них запанував скрізь “пан” і “пані” у сполучі з 3. ос. одн. Так само німці. Ще в XVI в. вони “викали” (ihrzen) один одному. Тепер цю функцію перебрала 3. ос. множ., при чому ніхто, що говорить німецькою мовою й не догадується, що нім. Sie це ввічливий спосіб звертатися до розмовника в 3. ос. множ., замість 2 ос. Цей спосіб перебрали були колись від німців чехи, і ще на початку XIX. ст. чути було часто “онікання” (звертатися формою 3. ос. мн.

“оні”). Проти такої форми виступала свідома чеська інтелігенція, пропагуючи скрізь “славянське ви” – і тепер “онікають” іще тільки селяни в розмові з панами, а то й міщани, звертаючись до селян або старших людей узагалі” [Сімович 1934].

На жаль, відходить у минуле гарна українська (та й не лише українська) традиція “викання” близьким родичам. Вона вже практично занепала в міському середовищі й активно вимивається як спосіб апеляції із спілкування представників навіть традиційнішого та консервативнішого сільського населення. Ми цілком погоджуємося з думкою В.Сімовича, що “ту звичку [“тикання” до батьків. – М.С.] треба викидати з ужитку, треба вертати назад до нашого рідного “викання” батькам” [Сімович 1919: 385].

Аналізуючи причини утвердження “ти” у звертанні до батьків у мовленні українців, які переважно прийнято трактувати як вияв загальної “демократизації” родинних стосунків, що є наслідком загальної демократизації стосунків у суспільстві, В.Сімович зауважує, що тут не обійшлося без чужинецьких впливів – московського та німецького на Буковині [3:1]. Додамо, що на сучасному етапі розвитку мови можна говорити й про англійський вплив. Однак, не втримаємося, щоб не подати й інше пояснення, народжене у близьких до В.Сімовича колах тогочасного українства: “Немає ж бо підстав говорити про аж настільки переможний сторонній вплив на живу народню мову, що завжди дуже консервативна й відпорна на чужі впливи. Зникання мн. шани в Великій Україні – це насамперед вияв глибоких процесів, що там відбуваються. Зміна соціального, родинного, культурного життя мусить відбитися й у мові. Якщо життя вільного, досить добре матеріально забезпеченого хлібороба створило сприятливий ґрунт для патріархизації й аристократизації селянина, для освячування уявлень про батьків та старших, то пролетаризація села викликала протилежні процеси. А головне – з поваленням родини беззмістовною й смішною стає мн. шани. Отож – у зміненому світопогляді й психіці українського селянина причина вмирання мн. шани”, - зауважує І Коровицький [Коровицький: 21-22].

Особливо гостро В.Сімович критикує так зване “воникання”, пишучи: “... росіяни, чехи, серби, болгари – спинилися на “виканні”. Українська ж інтелігенція, здається, під польським впливом, старається зазначувати ввічливість тим, що вживає 3 ос., але множини

(це вже українське). Це щось наче контамінація, як ми такі явища звемо в лінгвістиці (мама були, нехай тато скажуть, як пан професор собі бажають)... У селян такі вислови теж часті (що егомось кажуть, нехай пані зажадають, панця мені дали, нехай панночка, чи пануньця не гніваються). Розуміється, що такі вислови товариської мови відомі тільки тут, на західних землях (на Волині зрідка), а що нема їх на сході, то можна зробити висновок, що це також вплив польської товариської мови" [Сімович 1934].

Багато уваги в аналізованій статті В.Сімович приділяє й особливостям функціонування у мовленні (передусім зверненому) власних назв особи. Зокрема цікавими є міркування ученого про номінації адресата мовлення по батькові, які відносно рідко трапляються в сучасному ученому українському мовленні: побутує думка, що ця форма апеляції запозичена від росіян. Більшість авторитетних знавців мови, однак, вважають її питома українською, відзначаючи древність і широке розповсюдження. Ось як писав про це В.Сімович: "... загально на Наддніпрянщині панує, як і панував, – звичай людей ближчих звати по батькові, як воно водиться в росіян.

Під впливом наддніпрянської еміграції, а то й, може, наслідком зносин із Волиню, цей звичай відновляється і в Галичині. Деяких емігрантів інакше ніхто й не називає. Кажемо: відновляється, бо це ж звичай однаково наш, як і московський, та тільки під впливом польським, може, правдивіше буде західноєвропейським – він у нас затратився. Ще й перед війною люди з довілля проф. Грушевського – дуже скоро переймали цей звичай. До декого ім'я по батькові із тих часів так прилипло, що залишилося вже на все.

На Наддніпрянщині живий цей звичай і між селянами. Є свій окремий церемоніал, що вказує на ближчі чи дальші відносини (Оксана Петрівна, тітка Петрівна, Петрівна) – але ж серед інтелігенції його не так докладно притримуються. Чи відновиться цей звичай у Галичині серед теперішніх умов, сказати важко. Тенденція мови в цьому напрямі слаба" [Сімович 1934].

Не втратили актуальності й міркування Василя Сімовича про пошук українцями власного універсального звертання. Зокрема у цьому сенсі цікавими й повчальними є спостереження стосовно спроб поширення звертання *добродій* замість *пан*: "У нас був час, що словом "добродій" хотіли були витиснути форму "пан" (радикали в 90 рр.

XIX ст., Драгоманів, радикальна наддніпрянська інтелігенція) і слову "пан" надати іронічного значення, але ж ця спроба не вдалася..." [3:1]. Учений звертає увагу на особливе ставлення до номінації *добродій* галичан: "... українське народне "добродій" – відтінок "пана" – галицькому інтелігентові й досі чуже, бо він його зараз "етимольогізує". [...] Тимчасом суто українське "добродій" не має тепер нічого спільного з "добродійствами", це слово відчувається просто як відтінок "пана", його вживають наддніпрянські селяни в розмові з прихильними їм інтелігентами, наддніпрянський інтелігент знову розуміє під цим словом щось трохи менше, ніж "пан", і вживає його часто соціально вища людина - в розмові з нижчим, а то й не дуже знайомим, деколи навіть і з іронічним забарвленням" [Сімович 1934].

У 1934 році В.Сімович стає на захист звертання *товариш*, відзначаючи увагу, зокрема, на багатство його семантики: "...декілька слів про часто вживане в нас слово "товариш". Воно в нас має дуже широке значіння: і товариш із гімназії, й товариш на університеті, й товариш праці в якомусь товаристві, й партійний товариш (радикал, соціяльний демократ) і т.д. В інших мовах це слово зрізничковане: товариш праці, чи зі школи "колега" (поль., моск.), а "товариш" – тільки назва для партійної приналежності (в большевиків слово для привілейованих, для комуністів) і то приналежності до соціялістичної партії (поль., моск.), або означає інший якийсь термін (чесь. *tovaryš* = челядник). У Подєбрадській Академії викинули взагалі це слово і професори, і студенти, й замінили його з-рос. "колегою". Це з ненависті до большевиків. У Галичині воно живе, й нема причини його викидати, бо в українській мові його значіння дуже широке. Був час, що старше покоління завело було для молодших товаришів праці (професори для студентів, старші виділові – для молодших і т.д.) – сполуку: *пане-товаришу*. Це збереглося подекуди й досі, й міркую, що таку товариську форму зберегти слід!" [Сімович 1934].

Доволі жорстко й рішуче критикував В.Сімович "традиції західноєвропейські називати чоловіка за його фахом (тут все ж посадою. – М.С.), а жінку за фахом чоловіка", що, на думку мовознавця, „засильно закорінилися у Галичині й на Буковині, щоб можна було цю товариську форму змінити іншою" [Сімович 1934]. Тонкий знавець мови з болем і тривогою писав: "... життя криком

кричить за те, щоб той західноєвропейський церемоніал якось спростити! Сьогодні вже від "панів директорів" та "пань директорових" голова ходором ходить. Яких тільки директорів тепер не буває: гімназія, канцелярія, кооператива, друкарня, палітурня, крамниця й т. д., й т. д. Все це директори! Та з директорами ще можна сяк-так примиритися, бо їх скрізь багато в цілій Європі. Тільки українське вухо ніколи не звикне до чисто галицьких бур'янів та й то ще перенесених притьмом із польських перелогів. Поляки, здається, одинокий нарід на світі, що любить підвищувати "ранги", та чим більше буде в назвах чужих слів, тим воно в них елегантніше. Не лікар, а – konsyljarz, не нотар, - а komorni, не адвокат, а чомусь месенас, а навіть не сторож шкільний, а tercian і не побігуций, післанець, а woźny. А за поляками ми! Та ще й живцем, із польським наголосом "меценас" і "пані меценасова"! Помилуйте, який такий меценат наш нещасний адвокат, та й чий? За те він "меценат", що за захист у суді візьме нагороду, а то й ні!? Де ж тут меценатство? Коли вже не хочете по-європейському – пане докторе, чи пане адвокате, то можна ж придумати своє – хоч би: пане захиснику. А від вислову "пані меценасова" вже таки просто серце тане, як той лід. "Умлітально", сказав би москаль..." [Сімович 1934].

Як бачимо, лінгвістична спадщина відомого українського ученого Василя Сімовича містить багато цікавих і досі актуальних міркувань стосовно статусу й функціонування у нашій мові граматичних та лексико-семантичних засобів зверненої мови. Позиції вченого з приводу вказаних проблем відбивають, з одного боку, стан тогочасної граматичної теорії, а, з іншого, – тонке чуття української мови, високу лінгвістичну кваліфікацію В. Сімовича, його глибокі й широкі знання, що дозволяють йому розглядати проблеми на загальнослов'янському та й навіть загальноєвропейському тлі.

ЛІТЕРАТУРА

Коровицький: Коровицький І. Множина шани в українській мові // Рідна мова. – 1935. – Ч. 9. – С. 401-406; 136. – Ч. 1. – С. 17-24.

Сімович 1919: Сімович В. Граматика української мови. – Київ-Ляйпціг, 1919. – 584 с.

Сімович 1934: Сімович В. Наша товариська мова // Назустріч. – Ч. 5. – 1 березня 1934. – С. 1.

Скаб 2002 А: Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.

Скаб 2001 А: Скаб М.С. Пошуки “універсальної” етикетної номінації адресата мовлення (втрати, здобутки й перспективи) // Наук. вісник ЧДУ. – Вип. 117-118. – Слов’янська філологія: Зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 85-95.

Скаб 2003: Скаб М.С. Прагматика апеляції в українській мові: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2003. – 80 с.

Скаб 1995: Скаб М.С. Проблема вокатива в українському мовознавстві // Постап і ідеї: З історії мовознавства в Україні. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 73-77.

Скаб 2002 Б: Скаб М.С. Способи апеляції при звертанні до однієї особи // Наук. вісник Чернівецького університету. – Вип. 83. – Слов’янська філологія: Зб. наук. праць. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 146-147. – С. 65-77.

Скаб 2001 Б: Скаб М.С. Так зване “сплутування” форм вокатива та номінатива і його тлумачення лінгвістами // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 17-20.

Marian Skab. Problems of the Language of Appeal in V.Simovych's Linguistic Works. *The article deals with V.Simovych's views on the peculiarities of formal expression of the Vocative case in the Ukrainian language, syntactic status of the so called appeal, the etiquette peculiarities in the use of different means of the language of appeal in Ukrainian.*

Key words: Vocative case, formal-syntactic status of appeal, speech etiquette, ways of appellation, universal appeal.

Галина Панчук (Тернопіль)

Ю. ШЕВЕЛЬОВ ПРО В. СІМОВИЧА

Стаття присвячена аналізу поглядів Ю.Шевельова (Шереха) на роль і внесок В. Сімовича у розвиток українського мовознавства.

Ключові слова: мова, мовознавство, літературна і діалектна мова.